

DÜNYA DİLBİLİMİ TARİHİ İÇİNDE DİVÂN-U LÛGÂTİ'T-TÛRK'ÜN YERİ VE ÖNEMİ

*Ferhat KARABULUT**

ÖZET

Bu çalışmada, Kaşgarlı Mahmud ve Divân-u Lûgâti't-Türk'ün dünya dilbilimi tarihi içindeki yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. Bugüne kadar sayısız çalışmaya konu olan eser, zengin bir dil malzemesi sunmakla birlikte dilbilimi açısından çok az sayıda çalışmaya konu oldu. Çalışmaların büyük ölçüde Türkoloji çevrelerince yapılmış olması ve genel dilbilimi konusunda çalışma yapan yerli ve yabancı araştırmacıların bu eşsiz esere ilgisiz kalması, bizi bu çalışmaya iten başlıca neden oldu.

Bu düşünceden hareketle, Divân-u Lûgâti't-Türk'ü, dünya dil inceleme tarihi içerisindeki yeri bakımından bir değerlendirmeye tabi tutacağız. Elde ettiğimiz veriler ışığında eserin dilbilimi tarihindeki yerini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Divân-u Lûgâti't-Türk, Dilbilimi, Türkçe

THE PLACE AND THE IMPORTANCE OF DIVAN-U LUGATI'T-TURK IN HISTORY OF LINGUISTICS WORLD

ABSTRACT

In this study, I will deal with Kaşgarlı Mahmud's master work named Divân-u Lûgâti't-Türk (Compendium of Turkic Dialects) in terms of its methodology and its place in the history of world linguistics. Divân-u Lûgâti't-Türk was/is one of the most important dictionary and grammar book written in 11th century in order to teach Turkish to Arabic people. Since, it was one of the first

* Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Öğretim Üyesi, Çağdaş Türk Lehçeleri, ferhatkarabulut@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

and foremost work handling Turkish, it should be examined in detail from different perspectives. That is why we try to understand and examine this crucial work by using some linguistic viewpoints and try to make people to realize its structure and methods established almost one thousand years ago.

Key Words: Compendium of Tuskic Dialects, Turkish, History of Linguistics, Mahmud of Kashgar.

Giriş

İnsan iletişiminin temel aracı olan dil, tarihin en eski dönemlerinden itibaren çalışma konusu yapılmıştır. “Hint dil bilgisi uzmanlarının en büyüğü olarak kabul edilen Panini (İ.Ö. 4. yüzyıl) kendinden önce gelen birçok kimseden söz eder, bu bakımdan kendisinden birkaç yüzyıl önce başlayan bir gelenek içinde çalıştığı kabul edilebilir.” (Lyons, 1983: 27) Dil üzerine ortaya konan düşünceler tam olarak ne zaman başladı bilemiyoruz, ancak elimizdeki veriler bizi yaklaşık 2500 yıl öncesine götürmektedir. Hint’te Panini *Surtralalar* adlı eserinde, eski Yunan’da Plato *Kratylos Diyalogu*’nda, Aristo *Retorik*’inde önemli görüşler dile getirmişler, dil inceleme metodlarını ve dilin kavramlarla nasıl izah edileceğini çalışma konusu yapmışlardır. *Geleneksel dilbilgisi çağı* olarak adlandırabileceğimiz modern dilbilimi öncesi bu uzun dönemde, filozoflar, sanat adamları ve din adamları, dili daha çok bir araç olarak inceleme çabası içerisinde bulunmuşlardır. Gerek eski dini metinlerin dilinin muhafaza edilmesi veya öğretilmesi, gerek dilde felsefi bir boyutun aranması ve gerekse iletişimde en güzel ve doğru dili kullanma arzusu (belagat) insanları değişik çalışmalar yapmaya itmiştir. Dil inceleme tarihine baktığımız zaman insanı, dil üzerinde çalışmaya iten bir diğer amilin de milli hisler olduğunu görürüz. Hem eski Yunan’da hem de Hindistan’da bilim ve düşünce insanların, kendi dillerine düşkün olmaları ve kendi dillerinin diğer dillere göre daha mükemmel olduğuna inanmaları, ana dilleri üzerinde düşünmelerine ve bazı öznel sonuçlar çıkarmalarına neden olmuştur. Örneğin, Platon’dan başlamak üzere, pek çok Yunan filozofu ve bilim adamı Yunancanın dünyadaki en güzel ve doğru dil olduğu yönünde fikir ileri sürmüştür. Hatta başka dilleri anlamadıkları için, bu diller hakkında kuşdili gibi karışık anlamına gelen “barbaros” kelimesini kullanmışlardır. “Eski Yunan filozoflarının çoğuna göre Yunancadaki sözcükler, idealleri yansıtmaya gene en uygun olanlardı. Eski Yunan, başka dillerin varlığını kabul ediyordu, ancak bunlara değer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

vermiyordu. Bunlar idealarla kurdukları bağlantı açısından gereksizdi. Öteki dillere ‘barbar’ deniyordu. Barbar ise kuş ötüşü anlamına geliyordu, yani öteki diller kuşların rastgele ötüşü gibi boştu.” (Akerson, 2000, 38-39)¹

İnsanı, dil incelemeye iten bir diğer etken de bilim ve sanat üretmeye ve dini bilgileri aktarmaya en uygun dilin kendi ana dili olduğu yönündeki düşüncelerdir. Bu anlayış daha çok ana dilinin horlandığı veya önemsiz hale düşürüldüğü toplumlarda, bilinçli dil uzmanlarınca dile getirilmiştir. Bu bağlamda baktığımız zaman Kaşgarlı Mahmud’un eserini yazmada, milli hislerinin ve Arapça karşısında Türkçenin horlanmasının etkisi çok fazladır. Zaten bunu kendisi de eserinde değişik vesilelerle dile getirmiştir. Hatta bunun için hadislerden de örnekler sunmuştur. Bu konu çok işlendiği için burada fazlaca ayrıntıya girmeyeceğiz. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır kanısındayız. Kaşgarlı Mahmud’u fazla milliyetçi olmakla suçlayacak olan kimseler, dil inceleme tarihine bakmalıdırlar. Ana dilinin yetkin ve mükemmel olduğunu ileri süren sadece Kaşgarlı değildir. Her millet doğal olarak kendi dilini korumak ve yaşatmak istemiştir.

Buna benzer düşünceler uzun yıllar dilin doğasını anlamak ve üstün dil fikrini ispat etmek için ortaya atılmış ve asırlar boyunca tartışılmıştır. Daha çok duygusal ve buyurgan bir çerçevede devam eden bu çalışmalar, hiç kuşkusuz gelecekte daha bilimsel ve yansız çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, dil çalışmalarında bizzat dilin asıl çalışma konusu yapılması için daha yüz yıllar beklemek gerekmiştir. Bu, daha çok Batı kaynaklı dilbiliminin ortaya çıkmasına kadar devam etmiş bir süreci içermektedir. Hiç kuşkusuz son yüz yıla kadar dünyanın bazı bölgelerinde dili merkeze yerleştiren önemli çalışmalar da yapılmıştır. Hatta bu çalışmalardan bazılarını, yüz yıllar öncesinden dilbiliminin mantığını kullanması bakımından ayrıntılı bir şekilde tartışmak gerekir. Bazı yönlerden duygusal ve kuralcı bir kimlik taşımakla birlikte, yansız ve betimlemeci bir metot izleyen önemli bir çalışma da modern dilbiliminin ortaya çıkmasından yaklaşık bin yıl önce Kaşgarlı Mahmud tarafından yapılmıştır denebilir.

Kaşgarlı Mahmud, modern dilbilimi araştırmacılarının ancak 19. ve 20. yüzyılda kullandığı bazı yöntemlerle, Türk dilinin gramerini (söz dizimi eksik de olsa) ve sözlüğünü yazmıştır. Kaşgarlı’nın öngördüğü yöntem ve buluşları kısaca şöylece sıralayabiliriz: 1) Dili

¹ AKERSON, Fatma Erkmen (2000), *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yay., İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ya da dilleri (burada ağızları) karşılaştırmalı olarak incelemek,² 2) Eş zamanlı dil inceleme metodunu tercih etmek,³ 3) Dil ve söz ayırımını kısmen yapmak,⁴ 4)Dili sadece dil olarak incelemek, 5) Dilbiliminin fonetik, morfoloji ve semantik alanlarında özgün tespitler yapmak,⁵ 6)

² Batı dil bilimi tarihine baktığımız zaman, “başlardan XV. Yüzyıldaki coğrafya keşiflerine ve matbaanın bulunmasına gelinceye kadar yapılan dil çalışmaları ayrı ayrı toplumların sınırları içinde kalmıştır.” (Başkan, 2003: 23) Kapsamlı olarak diller arasında akrabalık alabileceğini ilk ileri süren kişi ise Scaliger’dir. O, 1599 tarihli eserinde diller arasında benzerliklere dikkat çekmiş ve Avrupa’daki bazı dilleri temel gruba, diğer bazı dilleri yardımcı gruba ayırmıştır. (Başkan, 2003, 45) Diller arasındaki benzerlik fikrinin 1599’da sistemli bir şekilde dile getirildiğine bakılırsa, ondan yaklaşık beş yüz yıl önce karşılaştırmalı bir çalışma yapan Kaşgarlı Mahmud’un değeri daha iyi anlaşılacaktır.

³ Eş Zamanlı dil inceleme metodunu, dil incelemelerinde olmazsa olmaz sayan Saussure, “o anda, o yerde konuşulan dilin incelenmesi gerektiğini, önemli olanın konuşma dili olduğunu belirttikten sonra, dil inceleme metodunu satranç örneği ile açıklar. Ona göre satranç oynayan kişilerin yanına gelen üçüncü kişinin önceki hamleleri bilmek gibi bir zorunluluğu yoktur. Onun için önemli olan o andır veya ondan sonra yapılacak olan hamlelerdir. Dil incelemelerinde de önceki olguların veya yargıların bir kıymeti yoktur. Dil yaşanan zamanda, yaşandığı şekliyle incelenmelidir. İşte tam bu noktada Kaşgarlı’nın “ben yaşayan kelimeleri aldım, ölmüş olan kelimeleri anlam bulanıklığına neden olmamak için almadım” diyerek öncü bir rol üstlenmiş olduğunu görmekteyiz.

⁴ Ferdinand de Saussure, her toplumda bir üst dilin ve bu dilin altında varlığını devam ettiren dillerin (sözlerin) varlığına işaret eder. Ona göre dil (language) ile söz (parole) arasında çok önemli farklar vardır. Dilbilimci toplumsal boyutu olan dili incelemeli ve ölçüt olarak da sözü değil dili almalıdır. “Saussure, insan haberleşme aracının toplumsal kısmına dil, kişisel kısmına söz adını vermek suretiyle haberleşme aracının toplumsal yönünü ön sıraya geçirmiş ve bir bakıma toplumsal lengüistik denilebilecek bir alanın temelini atmıştır.” (Başkan, 2003: 83) Saussure’un 20. yüzyılda dile getirdiği bu görüşün izlerine Kaşgarlı Mahmud’ta da rastlıyoruz. Kaşgarlı eserine yazdığı önsözde ve lehçeler arasında yaptığı karşılaştırmalarda ölçünlü bir dil olarak Hâkâniye Türkçesini seçtiğini belirtir. Zaten O, Türkçe veya Türk dili kavramı ile (çoğu zaman genel anlamda kullansa da) daha çok Hâkâniye Türkçesini kast etmiştir. Bu da Hakanilerin konuştuğu dilin asıl olduğu ve diğerlerinin daha çok söz (burada ağız) karşılığı kullanılabileceği görüşünü yansıtmaktadır denebilir.

⁵ Türkçede bulunan 17 harfin yanında 7 harfin daha olduğunu söyleyerek Türkçenin ses sistemini ortaya koymuş olmaktadır. (Atalay, 1985, I: 8-9) Benzer şekilde Türkçede bulunmayan harflerden bahsetmesi ve bunu başka dil ve lehçelerle açıklaması da önemlidir. Burada dilbilimsel olarak dikkatimizi çeken en önemli nokta Kaşgarlı’nın *harf* ile *sesi* aynı saymış olmasıdır. Bu da o dönemde *harf –ses* ayırımının henüz yapılmamış olduğunu gösterir. Aslında *harf* ile *sesi* ayırmamış olması Türkçeyi Arapça kaidelere göre izah etmesindeki sakıncayı da ortaya çıkarmıştır. Nitekim Besim Atalay sık sık Kaşgarlı’nın tespitlerine müdahale ederek düzeltmeler yapar. Şöyle ki; Kaşgarlı “yazılıştaki yeri olmayan, fakat söyleyişte gerekli bulunan kökten sayılmayan-yedi harf daha vardır” dedikten sonra *p, j, f, ğ, ŋ, ğ, ç* harflerini sayar. (Atalay, 1985, I: 8-9) Bu harfleri (sesleri) ayrıntı ve tali imiş gibi vermesi, sistemi Arap gramerine göre kurmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim sekiz bölüme ayırdığı eserini harf sayısına göre belirlediğini söyleyen Kaşgarlı, yazımda (ortografide) Türkçenin ünlülerini göz ardı eder. Nitekim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Türkçe gibi bir dilin eklemeli bir dil olduğunu kurallar koyarak tespit etmek,⁶ 7) Dilin ancak bir yöntem dahilinde incelenebileceğini göstermek, 8) Kısmen de olsa dil ailesi olgusuna işaret etmek,⁷ 9) Dillerin değişebilirliğini ve bozulabilirliğini ortaya koymak.

sözlükteki kelimeler ünlüsü olmadan hesaplanmış dizilişe sahiptirler. “Kelimelerin kuruluşta kaç harfli olabileceği üzerine” başlıklı bölümde Türkçe kelimeleri hareketler ile yazmış ve ünlüleri göstermemiştir. Örneğin üç harflieler altında *azk* = *azuk*, dört harflieler altında *yazk*=*yazuk* =*yazuk* kelimelerini verir. (s. 17) Hatta Kaşgarlı, yazılıştta bazen gösterilen ünlüleri sonradan ilave edilmiş gibi göstermektedir ki bu da dikkat çeken bir husustur. “İsmlere yapılan ziyadeler üzerine” başlığı altında uzatma ve yumuşatmalardan bahseder ve *çuval* kelimesi ile *korığ* kelimesinin ikinci hecesindeki *a* ve *i*’nin sonradan ilave edildiğini söyler. Arap imlasına göre yazmış olduğu anlaşılın bu sesler, Türkçenin aslında zaten vardır. Yine, morfoloji ile ilgili olarak isimden türeyen fiillerden veya fiillerden türeyen isimlerden bahsetmekte, türetici ekleri işlevlerine göre sıralamaktadır. Yalnız burada da Besim Atalay’ın da sık sık vurguladığı üzere bazen ek ile harfi veya sesi karıştırmaktadır. Örneğin, “fiillere eklenen harfler ondur” dedikten sonra söz konusu harfleri ve örnekleri sıralar. Ancak, örneğin, fiile eklenen *-l* eki ile ilgili örnek verirken “*tur-*“ köküne gelen *-gil* ekini verir. Sanıyoruz Kaşgarlı’nın ekten kastettiği şey, son sestir. Fakat yine de bir karışıklık var gibidir. Nitekim bu konuda Besim Atalay “ Kaşgarlı Mahmud, burada, yine ufak bir unutkanlık yapmış, çünkü *turgıl* ve *bıçgıl* kelimelerinde köke eklenen şey, yalnız *-l* değil *-gil* ekidir.” demektedir. (Atalay, I. C. s 15)

⁶ Dillerin yapılarına göre sınıflandırılmaları fikri Batıda Kaşgarlı’dan çok sonra ortaya çıkmıştır. Oysa Kaşgarlı örtük de olsa Türk dilinin eklemeli bir dil olduğunu yaptığı tahlillerde göstermiştir. Bilindiği gibi Batıdaki en yaygın dil sınıflandırma ölçütü dillerin kelime yapılarıyla ilgili olmuştur. August Wilhelm Schlegel (1767-1845) ve Wilhelm von Humboldt (1767-1835) tarafından Kaşgarlı’dan yaklaşık sekiz yüz yıl sonra sistematik bir biçimde diller karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, 1861 yılında ise A. Schleicher tarafından diller *Yalınlayan Diller* (tek heceli), *Bitiştiren Diller* (eklemeli) ve *Bükülmeyen Diller* (kaynaşık) şeklinde sınıflandırılmıştır. (Aksan, 2007, C I, 103-109))

⁷ Çünkü o bir Türk dil birliğinden ve birbirine akraba olan halklardan bahsetmektedir. “Aile Ağacı Kuramını (The Family Tree Theory) ilk olarak dillendiren ve şekillendiren kişi 1861 yılında August Schleicher olmuştur. Ona göre diller arasındaki benzerliğin nedeni ‘genetik’ akrabalıktır.” (Tercanlioğlu, 2000, 141) eden Kaşgarlı Mahmud’un 18. ve 19. yüzyılda hız kazanan ve dillerin akraba olduğu fikrini ileri süren *Karşılaştırmalı-Tarihsel Dilbilimi* incelemelerinden ayrıldığı bir nokta vardır. O, Batıdaki aksine hangi dilin hangi dil ile akraba olduğunu araştırmıyor. Sadece, tümünden gelim yöntemine benzer bir şekilde akraba olduğunu daha önceden bildiği dillerin söz varlığını karşılaştırarak ele alıyor. Yalnız, bunu yaparken sadece söz varlığına baktığı için bazen Türk dillerinden bazılarını çok bozulmuş olarak varsayıyor, bazen de Türk olmayan unsurları (içlerindeki Türklerden dolayı olsa gerektir) Türkmüş gibi ele alıyor. Örneğin, bazen Hotan, Tübüt (Tibet) ve Soğdak dillerini Türk dili ailesi içerisinde imiş gibi değerlendiriyor, bazen de örneğin Tibet dilinin Türkçe olmadığını söylüyor. “Tübüt (Tibet) ve Hotan’ın ayrı dilleri ve ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşmaz.” (Atalay, 1985, 29) Başka bir yerde ise “Hotanlılarla Kençekliler kelimesinin önünde bulunan e/a’yı h’ye çevirirler. Türk dilinde bulunmayan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz. Türkler *baba*’ya *ata*, Hotanlılar Kençekliler *hata*, Türkler *ana*’ya *ana*, onlar *hana* derler.” (Atalay, 1985: 32)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

11. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen tazeliğini koruyan, getirdiği bakış açısı ile bugün daha iyi anlaşılın Divân-u Lûgâti't-Türk, dilbilimi tarihi içerisinde daha fazla yer edinmeliydi. Ancak, bu gün dünya dilbilimi tarihi ile ilgili yapılmış olan çalışmalara baktığımız zaman, onun adına nerdeyse hiçbir yerde rastlamıyoruz. İki bin beş yüz yıllık dil inceleme tarihi içerisinde Kaşgarlı Mahmud birkaç yerli eser dışında anılmamaktadır. Türk dili tarihi kitaplarında bahsedilen⁸ ve değişik çalışmalara⁹ konu olan Kaşgarlı Mahmud, Batıda yazılmış olan dilbilimi tarihi kitaplarında hiç yer almaz.¹⁰ Acaba bunun nedenleri nedir? Neden dünya dilbilimi tarihçileri çalışmalarında Divân-u Lûgâti't-Türk'e de bir bölüm ayırmamışlar / ayırmamaktadırlar? Hatta dünya dilbilimi tarihi yazılırken sadece Kaşgarlı Mahmud değil, Türk dili çalışma geleneğinden neden bahsedilmemektedir? Bizi bu çalışmaya iten asıl neden ise Türkiye'de, Türkler tarafından yazılan dilbilimi tarihlerini konu alan çalışmalarda¹¹ bile, Türk geleneğinden hiç bahsedilmemiş olmasıdır.

⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakz. Ahmet Caferoğlu (1986), *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, ss.19-48); Ahmet Bican Ercilasun (2004), *Türk Dili Tarihi*, Akçağ yay., Ankara, ss.319-333); Ali Akar (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul, ss. 145-152.

⁹ Zeynep Korkmaz (1972), "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili*, Divanu Lugat-it Türk Özel Sayısı, S. 253, ss. 3-19; Zeynep Korkmaz, "Kaşgarlı Mahmud ve Divan-u Lûgat-it Türk", *MK*, c. 2, sy. 10, Ankara, Mart 1981, s. 15-19

¹⁰ Dilbilimi tarihi konusunda yazılmış olan önemli bazı dilbilimi tarihi kitaplarını inceledik, ancak Arap geleneğinden bahsedenlerine rastlamakla birlikte bir Türk geleneğinden hiç bahsedilmediğini gördük. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: John Lyons (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, TDK yay., Ankara; Sylvian Auroux, E.F.K. Koerner, H.J. Niedrehe (2000), *History of the Language Sciences*, Walter de Gruyter, New York, 1000 pages.; Friedrich Newmeyer (2005), *The History of Linguistics*, Linguistic Society of Amerika, Washington; R.H. Robins (1997), *A Short History of Linguistics*, Longman, London; Esa Itkonen (1991), *Universal History of Linguistics: India, China, Arabia, Europa*, Studies in the History of the Language Series/65, University of Turku, Finland; Yasir Suleiman (1999), *Arabic Grammar and Linguistics*, Routhledge Curzon New York.

¹¹ Bu konuda dilbiliminin kısa tarihini veren Özcan Başkan'a ve Berke Vardar'a bakılabilir. "Lengüistik Metodunun Tarihsel Gelişimi" başlığı altında dil inceleme tarihini anlatan Başkan (2003), Türklerden hiç bahsetmemiştir. Yunan, Hint ve Arap geleneklerinden bahsederken, örneğin, Kaşgarlı Mahmud unutulmuştur. Benzer şekilde "Dilbiliminin Kuruluşu ve Gelişimi" başlığı altında bilgi veren Berke Vardar (2001) da Türk dil inceleme geleneğinden bahsetmiyor. Bakz. Berke Vardar (2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul. Yine *Dilbilime Giriş* (2002) kitabının yazarları olan Ayşe Kıran ve Zeynel Kıran da Türk geleneğinden hiç bahsetmiyorlar. Bakz., Zeynel Kıran- Ayşe Kıran (2002), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., Ankara. Benzer şekilde Fatma Erkmen Akerson da *Dile Genel Bir Bakış* adlı çalışmasında Türklerden bahsetmez. Bakz., Fatma Erkmen Akerson (2000), *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual yay., İstanbul. Yine Osman Toklu, *Dilbilime Giriş*, adlı çalışmasında Türkleri ihmal etmiştir. Bakz. Osman Toklu (2003), *Dilbilime Giriş*,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Hiç kuşkusuz dil bilimi çalışmaları Türkiye’de yenidir, ancak buna rağmen önemli bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan sadece üçünde Divân-u Lûgâti’t-Türk’ten ve Kaşgarlı Mahmud’un dilbilimindeki yerinden söz edilmektedir. Doğan Aksan (2007), *Dilbilim Tarihine Bir Bakış* başlığı altında dilbilimi çalışması yapan bilim adamı ve düşünürler hakkında bilgi verirken Kaşgarlı Mahmud’dan da kısaca bahseder ve onun dilbilimi tarihindeki yerinden değil de daha çok iyi bir *Türkolog* ve iyi bir *sözcükbilimci* olduğundan bahseder.¹² (Aksan, 2007, 19) Mehmet Aydın¹³, çalışmasında diğer milletlerin geleneklerinden bahsettikten sonra Kaşgarlı Mahmud’dan da kısaca bahseder. Nesrin Bayraktar¹⁴ ise *Dilbiliminin Tarihçesi* başlığı altında Divân-u Lûgâti’t-Türk hakkında biraz daha geniş bir bilgi sunar. Diğer iki çalışmaya göre Türk dili çalışmalarını biraz daha ayrıntılı ele alan bu bölümde Bayraktar, diğer Türk gramercilerinden ve sözlükçülerinden de bahseder. Türk gramerciliği, sözlükçülüğü ve özellikle dil öğretimi konusunda yazılmış eserleri kısa kısa tanıtır.(Bayraktar, 2006, 799) Bayraktar, Aksan ve Aydın’dan farklı olarak, Türk dili çalışmaları tarihini “Doğu Geleneği” başlığı altında “Türklerde Dil Çalışmaları” alt başlığı ile verir. Bayraktar, bu başlık ile bir bakıma, bir Türk geleneğinin eksikliğine işaret etmek ister gibidir. Türklerin dil ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar, Türkoloji çalışmaları ile sınırlı kaldığı sürece bir Türk dil çalışma geleneğinden söz etmemiz mümkün gözükmemektedir. Oysa aynı bölümde Bayraktar, Mısır, Hint, Yunan ve Roma dil incleme *geleneklerinden* bahsetmektedir. Divân’ı, dilbilimi ölçütlerine göre bir değerlendirmeye tabi tutan Timur Kocaoğlu, belki de Kaşgarlı’nın dilbilimi tarihindeki yerini ilk sorgulayan kişi olur. Kocaoğlu, değişik dilbilimi kuramları açısından

Akçağ yay.,Ankara. Bu aslında bizim açımızdan çok önemli bir eksiklik, zira yabancı bir dilbilimci Kaşgarlı Mahmud’u bilmiyor olabilir. Bizim asıl dilbilimi metotlarını kullanarak, Kaşgarlı Mahmud’u dünyaya tanıtmamız gerekir. Bu bağlamda Besim Atalay’ın TDK tarafından basılan (1939,1940, 1941, 1947 (dizin) ve 1985) çalışmasından sonra Divan-u Lugati’t-Türk ile ilgili yapılmış en kapsamlı ve önemli çalışmanın, Robert Dankoff ve James Kelly tarafından yapılmış olduğunu burada vurgulayalım. Divan-u Lugati’t-Türk’ün gramerinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı bu çalışma Kabalcı yayınları tarafından (2005) Türkçeye de kazandırılmıştır. Dankoff ve Kelly, Divan-u Lugati’t-Türk’ü, 3 cilt halinde inceleme, tenkitli metin ve İngilizce tercümesi ile birlikte basmışlardır.

¹² Aksan, her ne kadar dilbilimi tarihinde Kaşgarlı’ya bir yer ayırsa da onun dilbilimi tarihindeki yerinden değil, dilbilgisi tarihindeki yerinden bahsetmiş olmaktadır. Nitekim onun iyi bir Türkolog ve sözcükbilimci olduğunu vurgulaması da buna işaret olsa gerektir.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bakz., Mehmet Aydın (2007), *Dilbilimi El Kitabı*, 2. baskı, 3F Yay., İstanbul, ss. 19-27.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bakz., Nesrin Bayraktar (2006), *Dil Bilimi*, Nobel yay., Ankara, ss. 75-87.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Divân'ı inceledikten sonra, Kaşgarlı'da *Uygulamalı Dilbilimi* (Applied Linguistics) ve *Anlambilimi* (Semantics) izlerine rastladığını vurgular.(Kocaoğlu, 1999, 47-50)

İleride tartışacağımız üzere hem eski dönemlerde eser vermiş olan alimlerimiz, hem de bugün çalışmalar yapan bilim adamlarımız, Yunan geleneği gibi bir gelenek oluşturamamışlardır. Bunun türlü nedenleri olsa gerektir. Bu nedenlerden bazıları üzerinde aşağıda duracağız.

Dilbilimi Tarihi İçinde Kaşgarlı Mahmud ve Türk Geleneği

Türk alimleri, özelde Türk Dili veya genelde dil üzerine kayda değer eserler¹⁵ yazmamışlar mıdır ki dilbilim tarihinde yer edinmekten mahrum edilmişlerdir? Türklerden yoksun bir *Dünya Dilbilimi Tarihi* yazmak mümkün müdür? Bu sorulara cevap arayacak olan bu bölümde, dil bilimi tarihinin Türkler bölümü olmadan eksik kalacağı görüşü ileri sürülecek ve bunun için Kaşgarlı Mahmud'un dil inceleme tarihindeki yeri tespit edilecektir.

Tarih söz konusu olduğu zaman yapılan en önemli hatalardan biri de *anakroni* yapmaktır. Anakroni, bir tarihi olayı veya kişiyi, kendi zaman diliminden kopararak ya da atlama yaparak, bir başka dönemin ölçütleriyle değerlendirmektir. Böyle bir yöntemle herhangi bir konuda yargıda bulunmak ise bilimselliğe aykırıdır. Batılı dilbilimi tarihçilerin ve bazı Türk dilbilimcilerin Divân-u Lûgâti't-Türk'e yaklaşımlarını, unutkanlık veya görmezlikten gelmek değilse, anakronik bir yaklaşım ile izah etmek mümkündür diyebiliriz. Yani, belki de, Divân-u Lûgâti't-Türk, bu alanda çalışmalar yapan bilim adamlarının nazarında çağdaş kıstaslar ile değerlendirilmekte ve basit bir sözlük veya gramer kitabı olarak önemsizlenmektedir. Eğer dilbilimi tarihini yazan kişi, önyargılı değilse veya Türk tarihini iyi bilmiyorsa bu bir bakıma mazur görülebilir. Ancak, yaklaşık yüz yıldır Türk ve dünya dil çalışmalarında bir şekilde adı geçen bir eserin yok sayılması izah edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte, yüz yıldır biliniyor olsa da Divân-u Lûgâti't-Türk üzerine, dilbilimsel açıdan yeterince çalışılmamış olması, kongre ve konferansların sınırlı, uluslararası yayınların yetersiz kalması (sadece Türkoloji çevrelerince biliniyor olması) bu bilinmezlikte etkili olmuş olabilir. Dilin bilimsel olarak incelenmesi anlamına gelen dünya dilbilimi, bilimselliği

¹⁵ Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bakz., Nesrin Bayraktar (2003), "Geçmişten Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi Kitapları", *TÖMER Dil Dergisi*, S. 119, ss. 58-71, ayrıca bakz., Bayraktar (2006), age. Ss. 79-80.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kanıtlanmamış bir eseri kayıt altına almayacaktır. Bunun için sadece Türkoloji alanında değil, bizzat genel dilbilimi alanında Divân-u Lûgâti't-Türk'ü tanıtıcı çalışmalar yapılmış olmalıdır. Biz burada çok fazla ayrıntıya inmeden, Kaşgarlı Mahmud'da dilin bilimsel incelenmesi ile ilgili izler arayacak varsa eksik yönlere değineceğiz.

Divân-u Lûgâti't-Türk'ün dilbilimi tarihi içindeki yerini tespit ederken, modern dilbiliminin metot ve kıstaslarını kullanmakla birlikte, asıl 11. yüzyıla gelinceye kadar geçen süreçten kısaca bahsetmeliyiz. Bunu, Kaşgarlı Mahmud'un ne kadar özgün bir çalışma yaptığını göstermekle birlikte, dil inceleme tarihi içerisinde tecrit edilmiş biri olmadığını göstermek için yapacağız. Bizce, Kaşgarlı Mahmud nevi şahsına münhasır, bağımsız ve bağlantısız biri olarak tanıtılmaya devam edildiği sürece hak ettiği yere gelemeyecektir. Divân-u Lûgâti't-Türk'ün gereken ilgiyi görmemesinin bir nedeni de onun üzerine çalışma yapan kişilerin takındıkları fazlaca tecrit edici yaklaşım olmalıdır.¹⁶ Yani Divân-u Lûgâti't-Türk'ü, Kaşgarlı Mahmud tarafından sıfırdan ortaya konmuş bir eser olarak görmek, hiç kimseden faydalanmadığını düşünmek onu bir büyük gelenekten koparmak demektir. Kaşgarlı'nın büyüklüğünü ortaya koymak için, onu her şeyi kendi kafasında kurgulayan biri olarak değil, başka gelenek ve yöntemlerden faydalanan ama kendi metodunu geliştiren biri olarak değerlendirmeliyiz. Bunu yapmalıyız, çünkü, Kaşgarlı Mahmud'u dilbilimi tarihi içerisinde unutturan amillerden biri de bu tür indirgemeci yaklaşımlar olabilir. Geleneği olmayan bir kişi veya çalışma, ekol veya okul olamaz. Benzer şekilde, öğrencisi ya da muhalifi olmayan bilim adamı uzun yıllar etkisini sürdüremez. Türk dili çalışmalarında bu gelenek (ekol) oluşturma anlayışı olmadığı veya eksik olduğu için Divân-u Lûgâti't-Türk dünyada hak ettiği ilgiyi görememiştir diyebiliriz. Eğer Kaşgarlı, eserini sunduktan sonra bildiklerini anlattığı bir okul kurmuş olsaydı veya eserini sunduğu Halife onun eserini okul oluşturacak şekilde değerlendirmiş olsaydı, bu gün dilbilimi ve özellikle Türk dilbilimi çok önemli bir kazanç sağlamış olurdu. Örneğin Divân edebiyatında olduğu gibi bir gelenek anlayışı (Leyla ve Mecnun'un değişik şairlerce yeniden yazılmazında olduğu gibi), Türk dili çalışmalarında da olsaydı, bu gün Türk dilbilimi geleneğinden bahsediliyor olacaktı. Oysa 11. yüzyıl ve sonrasında yapılan Türkçe dil bilgisi ve sözlük çalışmalarına baktığımız zaman, bu çalışmaların bir geleneğe veya kişiye atıfta bulunmadığını görüyoruz. Bu arada aslında Kaşgarlı Mahmud, bir

¹⁶ Besim Atalay'ın çalışmasına bir önsöz yazan Ahmet Caferoğlu, haklı olarak o zaman, büyük heyecan duymuş ve eserle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Caferoğlu, bu yazısında bizce duygusal değerlendirmelere fazlaca başvurmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Arap dilcisi olan Halil'den (İbni Halil) bahsetmektedir. Bu da bize aslında bir ipucu vermektedir. İbni Halil kimdir ona bakmak lazımdır.¹⁷

Yapılan bazı çalışmalarda bizce eksik olarak dillendirilen bir yanılığ vardır. Kaşgarlı Mahmud eserinde, Halil diye bir Arap dilcinin metodunu incelediğini, ama ondan farklı bir yol izlediğini belirtir. “Benden kimsenin yapmamış olduğu bir sıralayışla ve kimsenin düşünmemiş olduğu bir düzenle işi açıklattım...tasnif edilen nesne, kılavuz tutulmaya değeri bulunsun diye bir takım kurallar, yeniden yeniye ölçüler koydum.”(Atalay, 1985 , I: 7) Aslında bu kısa bilgi bile bize onun kendisinden önce yapılmış çalışmaları gördüğünü, bazılarında faydalandığını ama onlardan farklı bir yol izlediğini gösterir. “Herkesin bilmesi kolay olsun için kitapta ve bölümlerde- ad olarak Arap dilince olan- ıstılahları aldım” (Atalay, 1985, I: 6) İzlediği farklı yollardan biri de kelime seçimidir. “Türk dili ile Arap dilinin at başı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil'in *Kitabü'l Ayn*'ında yaptığı gibi kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak ara sıra yüreğime doğar dururdu...benim tuttuğum yol daha doğrudur; çünkü bu yolda, kelimeleri bulmak daha kolaydır ve herkes bu yolu daha çok sever. Bunun içindir ki, bu sözü kısa tutmak dileğiyle kullanılmayan kelimeleri bıraktım.”(Atalay, 1985, I: 7) Kaşgarlı'nın, Halil'den faydalanmadığını söylememiş olması, onu göz ardı etmiş olduğu anlamında gelmez. Kaldı ki Kaşgarlı Mahmud, sadece derlediği veya eserine aldığı kelimelerin kullanımda olup olmaması bakımından Halil'den ayrıldığını söylemektedir. Onun bu sözünden Halil'in metodunu tümenden reddettiğini çıkarmak bizce doğru değildir. Zira Halil çok önemli bir Arap dilcisidir. O, Arapçanın 8. yüzyıldaki en önemli dilcisi olan ve *El Kitâb* adıyla kapsamlı bir kitap yazan İran asıllı Sibeveyhî'nin hocası ve çok önemli bir gramerci ve kökenbilimcidir. Yazdığı eserde Arapçanın ses, şekil, söz dizimi ve köken bilgisini ağırlıklı olarak işlemiş, yaptığı kapsamlı çalışma ile hem kendinden önceki çalışmaları toplamış hem de Arap dilini açıklayıcı yeni metotlar geliştirmiştir. Muhtemelen eski Yunan'dan öğrendiği metotları ve kavramları Arapçaya uygulamış olması eserinin berraklığını düzenini olumsuz etkilemiştir, ancak bu bile onun çok önemli bir ekol olduğunu gösterir. Sibeveyhî'nin en önemli özelliklerinden biri de onun Basra ekolünün bir temsilci olmasıdır. *Basra Okulu* (*Kûfe Okulu*'nun karşısında yer alır), eski Yunanda

¹⁷ Rafi Talmon, (1999). "A Note on the Kufan-Basran Controversy and the Attribution to Halil of *Kitab al-'Ayn*", *Al-Karmil: Studies in Arabic Language and Literature* 20, pp. 189-200 (in Arabic).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

M.Ö. II.-I. Yüzyıllarda etkili olan *İskenderiye Okulu*'na benzer bir yol izlemiştir. *Düzençiler* veya *Kuralcılar* olarak adlandırılan *İskenderiye Okulu*'nda, dilin kural dışı kullanımları atılmak istenmiş, doğru kurallar eski yazılı metinler temel alınarak yazılmak istenmiştir. Dilde mükemmeliyeti savunan bu görüş, görüldüğü üzere yaklaşık bin yıl sonra Arap dilcilerini de etkilemiştir. Benzer mükemmeliyetçiliği biz Kaşgarlı Mahmud'da da görmekteyiz. O, her ne kadar dilin doğası ile ilgili görüşler ileri sürmese de Hâkâniye Türkçesi'ni temel alarak diğer Türk dillerini değerlendirmiştir. Örneğin Uygurların öztürkçe bir dilleri olduğunu, ama kendi aralarında başka bir ağız kullandıklarını söyler (Atalay, 1985, I: 29). Yine "Rum diyarındaki Beçeneklere kadar Suvar, Bulgar dilleri bir düzeye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış-bir Türkçedir. Dillerin en yeğnesi (?kolayı) Oğuzların, en doğrusu Toxsı ile yağmaların dilleridir." (Atalay, 1985, I: 30) diyerek ölçünlü bir dil anlayışı sergiler.

Kaşgarlı'nın, eserine aldığı kelimeler ve izlediği yöntem konusunda Halil'den ayrıldığını yukarıda belirtmiştik. O, bunun gereksiz ve boş bir iş olduğunu düşündüğünü vurgulamıştı. Yani, o, eski kelimeleri esere almamakla, günlük konuşma dili yerine daha eskiye giderek bir ölçüde etimolojik bir çalışma yapma anlayışını da eserin okunması ve anlaşılması bakımından sakıncalı görmüştür.¹⁸ Amacı, yaşayan Türk dilinin sözlük ve gramerini yazmak olan Kaşgarlı Mahmud, kitabı yeğniltmek istemiştir. Gereksiz ayrıntılarla vakit geçirmek yerine durum tespiti yaparak eserini meydana getirmiştir. "Ben işi yeğniltmek ve kitabı kısaltmak için bu yolu tuttum" (Atalay, 1985, I: 7) Kaşgarlı Mahmud için önemli olan "o zamanda o yerde konuşulan ve yaşayan kelimeler ve gramer kaideleridir".¹⁹ Bununla birlikte onun eseri tasnif ediş biçimi, kullandığı kavramlar, verdiği örnekler sistemli ve kayda değer bir biçimdedir. Bu nedenle Kaşgarlı elbette bir gelenekten faydalanmıştır ve o gelenek birinci elden Arap ve Fars geleneği olmalıdır, ikinci elden Hint geleneği olabilir ve nihayet üçüncü gelenek Arapların da faydalandığı ve doğuya taşıdığı Yunan geleneğidir. Tabii tersi bir durum da söz konusu olabilir, ama bizim burada vurgulamaya çalıştığımız olay, modern dilbilimi tarihinin oluşumuna Kaşgarlı Mahmud'un da diğerleriyle birlikte katkı sağladığı ve önemli

¹⁸ Bu arada bugünden baktığımız zaman, Türk dili çalışmaları için çok kıymetli olan bu eski kelimelerin esere alınmamış olmasını çok büyük bir kayıp olarak sayabiliriz. Benzer şekilde Kaşgarlı, Müslüman olmayan Türklerin dillerinden çok az kelime aldığını, bilinen yer adlarını eserine almadığını da belirtir ki, bu durumda bu gün için Türk dili açısından çok büyük bir kayıptır.

¹⁹ Modern dilbiliminin bu en önemli kaidesi Ferdinand de Saussure tarafından dile getirilmiştir. Ona göre bir dil bilgini, dilin geçmişini değil, o anki durumunu incelemeliydi. Bu konuya aşağıda ayrıca değinilecektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

ayaklardan biri olduğudur. Kaşgarlı Mahmud'un Arap, Hint ve Yunan geleneklerine neden bağlanabileceğine kısaca bakabiliriz. Hem Hindistan'da Panini, hem de eski Yunan'da Platon ve Aristo gibi felsefeci dilciler dilin doğasını ortaya koymakla birlikte, bir takım dilbilgisi kavramları ihdas etmişler ve dildeki unsurları tespit ederek bir sınıflamaya gitmişlerdir. Benzer durum Arap dilciler için de geçerlidir. Öncelikle bu iki büyük gelenek, dildeki kelimeleri başta isim ve fiil olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Bu ayırım, varlıkların adı ile hareketi ifadesi olan kelimelerin tespiti ile ilgilidir. Ancak, Platon ve Aristo'daki isimler ve fiiller sırasıyla özne ve yüklem anlamına geliyordu. Panini ise bildiğimiz adları ve fiilleri kast etmiş, ancak, o da bu ad ve eylemleri "özne" ve "yüklem" ayırımı biçiminde çizmiştir. "Hintli dilbilgisi uzmanları...Hint kutsal metinlerine ilişkin sözlükçe ve yorumlar hazırlamışlardı ve Sanskritçede ad ve eylem diyebileceğimiz sözcükler arasındaki ayırım Platon'un Yunancada çizdiğine benzer biçimde, 'özne' ve 'yüklem' ayırımı biçiminde çizilmiştir." (Lyons, 1983: 27) Bu bağlamda baktığımız zaman Kaşgarlı Mahmud'un da kelimeleri isimler ve fiiller olmak üzere iki kısma ayırdığını ve kitabını bu ayırım üzerine kurduğunu görüyoruz. Önsözde bu bağlamda şu açıklamayı yapar; "Her kitabı isimler ve fiiller olmak üzere ikiye ayırdım. İsimleri fiillerden önce yazdım, arkasından fiilleri getirdim. Her birini kendi sırasına göre ayırımlara ayırdım. Öne hangisi gelmek gerekirse onu öne, ikinci derecede gelmesi gerekli olanı sona koydum."²⁰ (Atalay, 1985, I: 6)

Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmud'un kendinden öncekilere ayrılmış olduğu en önemli nokta, Türkçenin yapısı ile ilgili olsa gerektir. Zira Hint, Yunan ve Arap dilleri morfolojik yapı olarak Türkçeden çok farklıdır. Dolayısıyla bu üç gelenekten gelen bilim adamları sadece kendi dillerinin kelime yapısı ve söz dizimi üzerinde durmuşlardır. Yani, eklemeli bir dil olan Türkçeyi izah edecek bir yaklaşım sergilemeleri doğal olarak beklenemezdi. Bu nedenle Türk dilinin ek ve kökleri ile ilgili Kaşgarlı'nın ileri sürdüğü görüşler büyük ölçüde ona ait ve özgün olsa gerektir. Bu bağlamda, onun çok önemli bir buluş yaptığını, Türk dilinin ses ve şekil yapısını iyi analiz ettiğini söyleyebiliriz. Dillerin yapısı ile ilgili asıl çalışmaların 18. yüzyıldan sonra başlamış olması, bunu çok daha

²⁰ Burada Kaşgarlı'nın çok önemli bir özelliğine daha dikkat etmek gerekir. Bu gün bile pek çok bilimsel çalışmada bir giriş ve metodoloji bölümü bulunmamaktadır. Oysa O, daha o zamanda eserini nasıl oluşturduğunu ile ilgili olarak çok faydalı ve açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Kitabının başına bir giriş yazması ve her sözlük bölümünden önce metotla ve bakış açısı ile ilgili bilgiler vermiş olması çağın ilerisinde olduğunu göstermiş olması bakımından önemlidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

anamlı kılmaktadır.²¹ Karşılaştırmalı tarihsel metodu geliştiren Schleicher (1861), kök dil ile bundan türeyen dillerin karşılıklı bağlantılarını açık bir şekilde belirtmişti. O, böylece o zamana kadar dil akrabalıkları ölçütüne göre yapılan sınıflamalar yerine, dillerin kelime yapılarını esas alarak gruplama yoluna sapmıştır. Schleicher'e göre, bütün dillerdeki kelime parçaları iki kümede toplanabilirdi. Bunlar, kelimenin temel anlamını veren kökler ve kökün anlamını değiştiren ve onu başka kelimelere bağlayan eklerdir.²² Kaşgarlı her ne kadar *çekimli dil*, *eklemeli dil* ya da *yanaşık dil* gibi modern kavramları kullanmasa da doğrudan Türkçenin eklerle türeyen kelime yapısına sahip olduğunu tespit etmiş olmaktadır ve türeme ile ilgili kuralları ortaya çıkararak yapısal bir inceleme yapmış bulunmaktadır.

Eski Hint ve Yunan geleneklerine baktığımız zaman, dilcilerin amaçlarının, daha çok kendi zamanlarında konuşulan dili incelemek ve dilin doğasını anlamaya çalışmak olduğunu görürüz. Bu çalışmalarda izlenen yollardan biri de eski metinlerin anlaşılabilir hale gelmesi dolayısıyla izlenen karşılaştırmalı ve düzeltici yöntemdir. Yani eski dini metinlerin (Hint'te Vedalar, Yunan'da Homer destanları) zamanla anlaşılabilir hale gelmesi onların eski kuralları ve kelimeleri yeni kuşaklara öğretme çabasını doğurmuştur. Bu bir bakıma karşılaştırmalı dil çalışmalarının doğuşu anlamına gelir. Diğer yandan bu metod aynı zamanda tarihsel dil inceleme yöntemlerinin de ilk nüvelerini teşkil eder. Bu tür çalışmalar dil adına faydalı gibi gözükse de aslında günlük çağdaş konuşma diline olumsuz bir etki yapma ihtimali vardır. Zira artık kullanılmayan kelime ve kuralları tekrar canlandırmak veya İskenderiye Okulu'nda olduğu gibi her yeni kuralı eski yazılı metinlere bakarak izah etmeye çalışmak dili zorlamıştır. Geçmişte bırakılan kuralların mutlak doğru olduğunu, mevcut kuralların bozulma anlamına geldiğini düşünmek, dilin değişebileceği kuralına ters düşmekle birlikte, eskinin muhafazası adına faydalı da olmuştur. Ancak bir dilci için önemli olan yaşayan dilin kurallarının tespiti ve unsurlarının kayıt altına alınmasıdır. Geçmişte kalan kelime ve kuralları çalışma konusu yapmak bilimsel bir ameliye olsa da yaşayan dil için çok da faydacı bir yaklaşım olmayabilir. İşte bu noktadan bakılınca Kaşgarlı Mahmud daha özgün bir bakış açısı geliştirmiştir diyebiliriz. Zira o, artık yaşamayan

²¹ Bilindiği gibi dillerin yapısal olarak incelenmesi Schleicher ile sistemleşmeye başlamıştır. Dillerin sürekli evrildiğini ileri süren Schleicher, bu bağlamda üç grup oluşturur: Ayrışık, yanaşık ve kaynaşık diller. Onun kıstaslarına göre Çince ayrışık, Türkçe yanaşık, Hint-Avrupa dilleri ise kaynaşık diller grubuna girmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakz., Özcan Başkan (2003), *Lengüistik Metodu*, Multilingual Yay., İstanbul, ss. 31-32

²² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakz., John Lyons (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, çev. Ahmet Kocaman, TDK yay., Ankara, ss.56-57.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kelimeleri eserine almayarak eşzamanlı bir çalışma yapmış olmaktadır. Eşzamanlı çalışma ne demektir ve ne zaman sistemli hale gelmiştir? Bu sorunun cevabını modern dil bilimi çalışmalarında buluyoruz. “Dilin eşzamanlı incelenmesiyle o dilin belli bir durumunun (herhangi bir noktadaki) betimlenmesi anlatılmak istenmektedir.” (Lyons, 1983: 50)

Kaşgarlı'nın *dilde konuşulan ve yaşayan önemlidir* şeklinde özetleyebileceğimiz tespitini, ancak 20 yüzyılda bir bilim adamı, Ferdinand de Saussure²³, modern dilbiliminin en önemli prensiplerinden bir haline getirmiştir. Ona göre bir dilcinin yapması gereken mevcut dilin belli zamandaki durumunu tespit etmektir. Bu bakış açısında asıl olan yazı dilinden daha çok konuşma dilidir, zira yazı dili önce konuşma dilinde şekillenmektedir. Bu nedenle o, “çağdaş dilbilimci, konuşma dilinin asıl olduğunu, yazının temelde, konuşmayı bir başka ortamda simgelemenin bir aracı olmaktan öte bir şey” vurgusunu yapar. (Lyons, 1983: 44) Üzerinde durulması gereken nokta, bir dilin daha önce hangi yolu izlediği ve değişmelerin hangi yönde olduğu değil, son halidir. Bu kuralı Saussure satranç örneği ile açıklar. Ona göre, önemli olan oyunda daha önce hangi hamlelerin yapıldığı değil, satranç tahtasının ve taşların o anki durumudur. Oyuncuların hangi yolla (devinimlerin sayısı, niteliği ya da sırası) oyunun belli bir durumuna ulaştıkları da önemli değildir. Bu anlayışı Saussure niçin ve nasıl geliştirmiş olabilir? Bu sorunun cevabını Batı geleneğinde olduğu gibi Kaşgarlı Mahmud gibi Doğu gelenlerinde de bulabiliriz. O, her ne kadar bir kuram oluşturma amacıyla olmasa da dilin yetkin ve anlaşılabilir kurallarının tespitinin, ancak mevcut halinin (durumunun)incelenmesi ile olacağını vurgulamıştır.

Sonuç

Dilbilimi tarihinde unutilan bir dil uzamanı, bilim adamı ve düşünür olarak Kaşgarlı Mahmud'u *anakroni* yapmadan modern metotlarla yeniden incelemeliyiz. Onun dilbilimi tarihinin neresinde durduğunu daha bilimsel verilerle ortaya koymalıyız. Lyons, dilbilimin, dilin bilimsel incelenmesi anlamına geldiğini vurgularken klasik geleneği de önememsek gerektiğini belirtir. Ona göre, “Dilbilim, dilin bilimsel olarak incelenmesi olarak tanımlanabilir... Bilimsel dil incelemesiyle, dilin denetimli, deneysel yönden değerlendirilebilir gözlemler yoluyla ve genel bir dil yapısı kuramı açısından araştırılması anlatılmak istenmektedir”. (Lyons, 1983, 11)

²³ Ayrıntılı bilgi için bakz., Ferdinand de Saussure (1998), *Genel Dilbilimi Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual yay., İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Lyons bunu söylerken, kuşkusuz, dilbilimini tarih içerisinde dili en doğru ve bilimsel inceleyen tek ve mutlak disiplin olarak görmez. Hiç kuşkusuz her inceleme ve araştırma kendi konusunda ve kendi döneminde bir takım bilimsel veriler kullanır. Bu yöntem ve verileri tarihsel süreçten koparmadan değerlendirmek gerekir. Bu bakımdan hiç kimse Platon'un ya da Panini'nin dili bilimsel olarak incelemeyeceğini söyleyemez. Ancak, bakış açısında meydana gelen büyük değişme ve yöntemlerdeki tek düzelik, modern dilbilimini, öncesine göre daha belirgin hale getirmiştir. Modern dilbiliminin ilkelerine kısaca bakarsak, en açıklayıcı ilkesinin "dili tek başına ve sadece kendisi için inceleyen bilim dalı" şeklinde olduğunu görürüz. Bu noktadan bakıldığında aslında Hintli Panini'nin de Arap Sibeveyhi'nin de dili sadece dil olarak incelediğine şahit oluruz. Benzer şekilde, Kaşgarlı Mahmud'un da çoğu yönlerden Türk dilini sadece dil bağlamında ele aldığını söyleyebiliriz. Kaşgarlı'da en azından çok derin bir felsefi bir kaygı yoktur. Daha çok öğretici ve eğitici bir amaç güttüğü için eserin asıl bölümlerinde sadece dil kurallarından bahseder. Aslına bakılırsa, Kaşgarlı Mahmud, Yunan dilcilerinin yaptığı gibi dilin bizzat kendisini sorgulamış ve dilin doğası ile ilgili varsayımlar ileri sürmüş olsaydı, sanıyoruz dünya dilbilimi tarihinde daha fazla dikkat çekerdi. Çünkü 2500 yıllık dil inceleme tarihi 20. yüzyıla gelinceye kadar daha çok felsefenin ve varoluşun ekseninde tartışılmıştır. Felsefe, mantık, sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarının altında bir disiplin olan klasik dil incelemeleri, çoğu zaman gramerin kendisini ikinci plana itmiştir. Dilin bizzat kendisi evrensel olduğu için, evrensel boyutta sürdürülen tartışmalar başka milletlere daha cazip gelebilmiştir. Dil bilgisi daha çok milli bir kimlik taşıyor ve başka topluluklara pek cazip gelmeyebilir.

Kaşgarlı'nın dikkat çeken bir diğer yönü de konuyu sunuş biçiminde orta çıkar. O, özellikle eserin incelleme kısmında objektif olmaya çalışmış ve sadece dilsel olgulardan bahsetmiştir. Kendisinden yaklaşık olarak altı yüz yıl sonra sistemleşecek olan *karşılaştırmalı yöntem*den önemli ölçüde faydalanmıştır. Kaşgarlı, eserin yazılış gayesini anlattığı giriş bölümünde milli bir hedef belirlerken, dil malzemesini değerlendirdiği bölümde bilimsel kalmayı başarabilmiştir. Yalnız, modern dil biliminin betimleyici prensibi yerine, Kaşgarlı'da zaman zaman doğal olarak, geleneksel dil bilgisinin tavsiye edici, yol gösterici veya buyurucu izlerine de rastlarız. Ancak tavsiyeleri veya uyarıları dikkatle okununca, buyurgan değil doğrulayan bir yöntem izlediği görülür. O bazen "doğrusu budur", "Oğuzlar bunu yanlış kullanır", "böyle yapmak daha iyidir" gibi uyarılarda bulunmaktadır. Modern dilbiliminin bugünkü penceresinden bu yaklaşım sakıncalı gibi gözükse de bir dilbilimci

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

doğruyu veya yanlış tespit edip yol gösterici olma eğilimi her zaman vardır.

Sonuç olarak, bu çalışma ile Kaşgarlı'nın dünya dilbilimi tarihinde mutlak bir yere sahip olduğunu görmüş ve göstermiş olduk. Onun tarihsel boyutta sahip olduğu bilimsel yönünün, modern metotlarla daha fazla işlenmesinin gereğini ve bundan sonra yazılacak dilbilimi kitaplarında daha geniş bir yere sahip olması gerçeğini göstermiş olduk.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2005). *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul.
- AKERSON, Fatma Erkmen (2000). *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual yay., İstanbul.
- AKSAN, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara.
- ATALAY, Besim (1985). Divân-u Lûgâti't-Türk, metin (1939,1940, 1941, 1947 (dizin) ve 1985-1992)
- AUROUX, Sylvian- KOERNER, E.F.K.- NIEDREHE, H.J. (2000). *History of the Language Sciences*, Walter de Gruyter, New York.
- AYDIN, Mehmet (2007). *Dilbilimi El Kitâb ı*, 2. baskı, 3F Yay., İstanbul.
- BAŞKAN, Özcan (1967). *Linguistik Metodu*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 191 s, (2003), Multilingual Yayınları.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2003). "Geçmişten Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi Kitapları", *TÖMER Dil Dergisi*, S. 119.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2006). *Dil Bilimi*, Nobel yay., Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1986). *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- DANKOFF, R., J. KELLY, (1982-1985). *Compendium of The Turkic Dialects*, I-III, Harvard. Çev.Kabalıcı Yayınları, Serap Tuğba Yurtsever, İstanbul, 2005, 725 s.
- DANKOFF, R., J. KELLY, (1982-1985). *Compendium of The Turkic Dialects*, I-III, Harvard.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Türk Dili Tarihi*, Akçağ yay., Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- GENÇ, Reşat (1997). *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE yay., Ankara 1997; *Divân-u Lûgâti't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, 7-9 Mayıs.
- ITKONEN, Esa (1991). *Universal History of Linguistics: India, China, Arabia, Europa*, Studies in the History of the Language Series/65, University of Turku, Finland.
- KIRAN, Zeynel – KIRAN, Ayşe (2002), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., Ankara.
- KOÇAOĞLU, Timur, "Modern Dilbilim Açısından *Divân-u Lûgâti't-Türk'e Bir Bakış*", *Divânü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, 7-8 Mayıs 1999.
- KORKMAZ, Zeynep (1972), "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili: Divân-u Lûgâti't-Türk Özel Sayısı*, S. 253.
- KORKMAZ, Zeynep, (1981). "Kaşgarlı Mahmud ve Divân-u Lûgâti't-Türk", *MK*, c. 2, sy. 10, Ankara, Mart.. (tekrar: Zeynep Korkmaz, Kaşgarlı Mahmud Ve Divân-u Lûgâti't-Türk, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yay.:629, Ankara 1995).
- LYONS, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*, çev. Ahmet Kocaman, TDK yay., Ankara.
- LYONS, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*, TDK yay., Ankara.
- NEWMEYER, Friedrich (2005). *The History of Linguistics*, Linguistic Society of Amerika, Washington.
- ROBINS, R.H. (1997). *A Short History of Linguistics*, Longman, London.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1985 1988?). *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çeviren: Berke VARDAR), Ankara.
- SULEİMAN, Yasir (1999). *Arabic Grammar and Linguistics*, Routledge Curzon New York.
- TALMON, Rafi, (1999). "A Note on the Kufan-Basran Controversy and the Attribution to Halil of *Kitab al-'Ayn*", *Al-Karmil: Studies in Arabic Language and Literature* 20 (in Arabic).
- TERCANLIOĞLU, Leyla (2000). *Linguistics For TEFL Students*, Multilingual yay., İstanbul.
- TOKLU, Osman (2003). *Dilbilime Giriş*, Akçağ yay., Ankara.
- VARDAR, Berke (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*